

Jolande Withuis

Juliana's vergeten oorlog

2014

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Voorwoord

De figuur van koningin Juliana gaat schuil onder een dikke laag clichés. Een daarvan is dat zij zo intens had genoten van haar tijd in Canada, omdat ze daar, ver weg van de oorlog en de politiek, alle tijd had voor het huishouden en haar dochtertjes Beatrix, Irene en later Margriet. Rond haar overlijden in 2004 werd dit ingesleten beeld veelvuldig herhaald. Juliana's reputatie als apolitieke, passieve huisvrouw contrasteerde scherp met de strijdbare reputatie van haar moeder en haar man, die zich in Londen in het brandpunt van de geallieerde oorlogvoering hadden bevonden.

Ik begon mijn research naar Juliana in de jaren '40-'45 met datzelfde beeld voor ogen. Het bleek volstrekt onjuist. Dat had ik overigens kunnen weten. Prinses Wilhelmina schreef al in 1949 dat, helaas, in eigen land de inspanningen van haar dochter voor de goede zaak nauwelijks waren doorgedrongen. Vergeefs. In combinatie met het gegeven dat wij Juliana zijn gaan zien als pacifiste, is in het collectieve Nederlandse geheugen de overtuiging verankerd geraakt dat de Tweede Wereldoorlog nagenoeg aan de kroonprinses was voorbijgegaan.

In werkelijkheid leidde Juliana in Canada een actief politiek bestaan. Verre van louter huisvrouw was zij een rolvaste troonopvolgster; pacifiste was ze evenmin. Die opzienbarende ontdekking is de aanleiding voor deze uitgave bij gelegenheid van haar tiende sterfdag. U vindt in

deze voorpublicatie van mijn Julianabiografie een beschrijving van haar uit het zicht geraakte activiteiten in de episode tussen de Duitse inval en haar terugkeer naar Nederland.

De lange lijst van mensen die mij hebben geholpen bij mijn onderzoek bewaar ik voor de biografie, die naar verwachting in 2015 zal verschijnen. Maar enkelen wil ik alvast speciaal bedanken voor hun bijdrage aan dit boek.

De voormalig conservator, Renny van Heuven-van Nes, en de bibliothecaris, Anne-Dirk Renting, van Paleis Het Loo Nationaal Museum gaven me inzage in brieven die Juliana vanuit Canada schreef aan vriendinnen. Mijn collega René Kok bezorgde me materiaal uit het Londense *Vrij Nederland*. Anna Krans stelde het register samen. Annet Mooij verrichtte het onderzoek naar Juliana's contacten met president Franklin D. Roosevelt en zijn vrouw Eleanor. Ruth Nederveen stelde me de tekst ter beschikking van een interview met Martine del Court van Krimpen. Tom de Ridder vertaalde de Engelse citaten (de oorspronkelijke teksten zijn achterin opgenomen). Titia en Pol Schimmelpenninck ben ik erkentelijk dat zij mij de brieven afstonden die de prinses in 1940 en 1941 schreef aan hun moeder in Indië.

Veel dank ook aan mijn geleerde, zeer- en hooggeleerde lezers en lezeressen: Leonoor Broeder (De Bezige Bij), Cees Fasseur, Annet Mooij, Tom de Ridder, Peter Romijn (NIOD), Marjan Schwegman (NIOD), Ine Soepnel en Kees van der Velden, voor hun zorgvuldige commentaar op de concepttekst van deze uitgave.

Het NIOD heeft in de afgelopen paar jaar drie gouden collega's verloren. *Juliana's vergeten oorlog* is opgedragen aan de nagedachtenis van Joke de Bart-Supusepa, Dick van Galen Last en René Kruis.

Jolande Withuis

Zutphen, januari 2014

1. *Verbannen*

‘Ze zijn gekomen.’

Met die woorden werd Juliana in de vroege ochtend van 10 mei 1940 door haar moeder gewekt. Juliana sliep in een van de afgescheiden ruimtes van de schuilkelder van Huis ten Bosch; Beatrix en Irene waren bij haar, in afsluitbare reiskistjes die tegelijk bedjes waren en bescherming boden tegen een eventuele gasaanval. Zelf had Wilhelmina het nieuws dat de Duitsers het land waren binnengevallen rond vier uur 's nachts gehoord van Bernhard. De prins was als eerste lid van de koninklijke familie gewaarschuwd, omdat hij niet in de bunker had willen slapen maar in zijn slaapkamer, dicht bij de telefoon. Omdat er in de omgeving van het paleis nog geen onraad was te bespeuren, besloten haar moeder en haar echtgenoot om Juliana en de kleintjes nog wat te laten slapen.

Symboliseert die rolverdeling van enerzijds een wakende moeder en echtgenoot, anderzijds een slapende dochter-echtgenote de verhoudingen waarin de koninklijke familie de oorlogsjaren doorbracht? Op grond van de geschiedschrijving over de oorlogsjaren zoals die tot nu toe gangbaar is geweest, zou je er inderdaad toe neigen om de gang van zaken in de vroege ochtend van 10 mei als een symbool te zien voor de gezamenlijke beslissingsmacht en beschermingsdrang van Wilhelmina en Bernhard over Juliana en haar kinderen. De rolverdeling van de 10de mei vond dan haar logische vervolg in het gebombardeerde Londen, waar

Wilhelmina en Bernhard strijd leverden tegen de nazi's en hun nachten moesten doorbrengen in publieke schuilkelders, terwijl Juliana aan de veilige kant van de oceaan in een villa omringd door lommerrijke tuinen voor huismoe-der speelde. De werkelijkheid, zo zal blijken, was anders.

In tegenstelling tot Wilhelmina, die zich al jaren zorgen maakte over de Duitse dreiging en de verwaarloosde landsverdediging, waren Juliana en Bernhard verbaasd geweest over de inval. Juliana was, bekende ze tegenover historicus Lou de Jong, na het Verdrag van München van 30 september 1938, waarbij de Engelse premier Neville Chamberlain de annexatie van het Tsjechische Sudetenland door Hitler accepteerde in ruil – naar hij dacht – voor vrede, ‘dom genoeg’ geweest om te denken dat dit ‘een oplossing was’.¹

Het was eveneens onder druk van Wilhelmina geweest dat het prinselijk gezin al enige tijd nauwelijks meer in eigen huis verbleef. De koningin beschouwde Soestdijk, omdat het dichterbij de Grebbelinie lag, als minder veilig dan Den Haag. Bernhard had om de tijd te doden op Huis ten Bosch af en toe films gedraaid; Juliana had tennislessen genomen op de banen van het Haagse villapark Marlot. Op haar verjaardag had ze met haar man en dochttertjes een rijtoer in een open wagen door de stad gemaakt, en daarna was er een kinderpartijtje geweest. Het zou tot 1946 de laatste verjaardag zijn die ze samen met haar man en moeder vierde.

Op 10 mei bleken de Duitsers niet vanaf de oostgrens westwaarts het land in te trekken. Ze waren met parachutisten meteen in het westen geland. De conclusie lag voor de hand dat zij eropuit waren het regeringscentrum in handen te krijgen, de koninklijke familie te gijzelen en aldus verzet van de bevolking tegen de bezetting te voorkomen. Op het moment dat Juliana werd gewekt waren al schoten-

wisselingen te horen. Een van de plekken in de buurt waar werd gevochten was het kleine vliegveld Ockenburg bij Loosduinen. Daar vocht onder anderen kapitein Pim Boellaard, die een week tevoren nog samen met Bernhard op Duinrell een cross-country voor officieren had gereden, waarbij de prins op zijn schimmel Bunny als vijfde was geëindigd. De opdracht aan Boellaards troepen was te verhinderen dat de Duitsers via de Laan van Meerdervoort Den Haag binnentrokken.²

Toen later die ochtend rond het paleis werd geschoten en er een Duits vliegtuig laag overvloog, was het duidelijk dat men op Huis ten Bosch niet langer veilig was. De koningin had al eerder bepaald dat in geval van een Duitse inval de troonopvolgster met haar kinderen het land moest verlaten. De dynastie moest worden veiliggesteld en daartoe circuleerden diverse evacuatieplannen. In een ervan zou Juliana naar Bernhards oom en tante, graaf en gravin von Kotzebue in Parijs gaan. Maar die vluchtroute bleek afgesneden, want er was al geen weg meer open naar de motor-torpedoboot die haar naar Breskens moest brengen. Via een radioverbinding werd toen met de Britse *Admiralty* afgesproken dat Juliana zich met de twee meisjes en een klein gevolg in IJmuiden zou inschepen op een Brits smaldeel om te worden overgebracht naar Engeland. Generaal H.G. Winkelman, de opperbevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten, die in feite de beslissingen nam, besloot dat de familie ondertussen naar Noordeinde moest verhuizen. In het centrum was het minder gevaarlijk, en ook onder dat paleis bevond zich sedert enkele maanden een schuilkelder, al was die zo klein dat men er, zoals Juliana het uitdrukte, 'als sardines in een blikje' tegen elkaar aan moest trachten wat slaap te krijgen.³

Bij het gezelschap voegde zich Martine Röell-del Court

van Krimpen met haar dochtertje Renée, drie maanden jonger dan Beatrix. Martine was door haar verloving met Bernhards secretaris jhr. W.G. Röell bevriend geraakt met Juliana en was daarna bruidsmisje geweest bij haar huwelijk. Zij was in de avond van 9 mei bij haar ouders in Wasse-naar gewaarschuwd dat er mogelijk iets te gebeuren stond, had twee koffertjes gepakt en was op 10 mei 's morgens rond vijven gebeld dat het zover was.⁴ Steeds aanwezig was kinderverzorgster jkvw. Sophie Feith in haar keurige witte verpleegstersuniform met hoofdkapje. De verhuizing werd aan het eind van de ochtend in gang gezet. Met zicht op haar moeders kaarsrechte rug in de auto voor haar, trachtte Juliana in de tweede wagen Trix met grapjes aan het lachen te maken.⁵

Op Noordeinde brak een periode van nerveus wachten aan op een gelegenheid om naar IJmuiden te komen. Tweemaal voeren Britse schepen onder Duitse luchtaanvallen door naar de haven van IJmuiden maar bleek het onmogelijk het gezelschap veilig naar de kust te vervoeren. Bij de derde poging, op zondag 12 mei, Pinksteren, leek het transport wel kans van slagen te hebben. Het afscheid van Wilhelmina was zwaar: 'alsof we elkaar nooit zouden weerzien', vertelde Juliana in 1958 aan De Jong. Volgens een ooggetuige was haar moeder 'zeer ontdaan' maar 'hield' de prinses 'zich goed'.⁶ Ze droeg over haar jas nog een dikke bontjas. Een van haar lijfwachten had de familiejuwelen op schoot. De tocht was chaotisch en riskant. De karavaan bestond uit militaire politie op motoren, mariniers met mitrailleurs in open vrachtauto's, en twee geblindeerde wagens van de Nederlandse Bank, waarin op matrassen het koninklijke gezelschap zat. Om de haven te bereiken waar de Britse torpedobootjager HMS Codrington en twee andere marineschepen lagen aangemeerd, moest de stoet met de Velserpont het

Noordzeekanaal oversteken. Precies op dat moment kwamen Duitse vliegtuigen over. Het liep goed af, mede doordat Bernhard voorkwam dat de begeleidende militairen het vuur openden.

Gedwongen door Wilhelmina vergezelde Bernhard zijn vrouw ook op de overtocht naar Engeland. Daar was een flink conflict aan voorafgegaan. Meer in de wieg gelegd voor de hoofdrol in een jongensboek dan voor familiale zorgzaamheid, vond de prins dat hij als officier in Nederland hoorde te blijven; hij achtte schout-bij-nacht b.d. C. baron de Vos van Steenwijk, die als Juliana's particulier secretaris zou meereizen, voldoende in staat haar te beveiligen. Wilhelmina daarentegen vond dat Bernhards plaats bij zijn gezin was. Volgens de vicevoorzitter van de Raad van State, jhr. F. Beelaerts van Blokland, zwichtte hij pas toen ze aankondigde dat zij zichzelf 'een kogel door het hart zou schieten' als haar oogappel de gevaarlijke tocht niet zou overleven. Volgens Juliana had Wilhelmina gezegd: 'Ik geef je hier eenvoudig order toe. Je bent mijn adjudant in buitengewone dienst.' Tegenover De Jong hield de oude koningin zich in. Het had haar, zei ze hem, 'ontzaglijk veel moeite gekost' haar schoonzoon zover te krijgen dat hij zijn vrouw vergezelde. 'Hij wilde niet.' Hij ging pas toen zij had gezegd: 'Dat overleef ik niet, als daar iets misgaat.'⁷

Rond elf uur 's avonds ging men aan boord en zette de Codrington koers naar Harwich, waar zij 's morgens om acht uur ongehavend arriveerde. Vanuit Harwich ging het gezelschap door naar Londen. Aangezien iedereen maar één koffer had kunnen meenemen, werd er overdag in Londen gewinkeld. Juliana nam de eerste dagen haar intrek bij een oude bekende: de voormalige gezant jhr. R. de Marees van Swinderen, die zich eerder zo denigrerend over haar had uitgelaten toen ze zich naar zijn zin onvoldoende had

geschikt in zijn adviezen over hoe ze de Zweedse prins Karel aan de haak kon slaan. Gaf het haar een gevoel van triomf dat ze nu een gehuwde vrouw was met twee dochtertjes?

Bernhard keerde nadat hij Juliana veilig had afgeleverd terug naar het vasteland, waar in Nederland na de capitulatie van 15 mei weinig meer te vechten viel. In Parijs legde hij samen met de Nederlandse gezant, jhr. John Loudon, die hem nog had geholpen zijn eerste ontmoeting met Juliana te arrangeren, een krans bij het graf van de onbekende soldaat. Na dit eerbetoon aan het Franse leger, dat hem in de ogen van de machthebbers in zijn voormalige vaderland definitief tot landverrader maakte, zette hij op 20 mei weer voet aan wal in Portsmouth.

Wilhelmina was achtergebleven in Den Haag, maar dat bleek slechts voor korte tijd te zijn. Toen opperbevelhebber Winkelman haar al maandagochtend tegen zevenen liet weten dat hij niet langer voor haar veiligheid kon instaan en dat ze moest vertrekken, barstte ze in tranen uit. Aan een soortgelijk advies van de ministerraad op zondag had ze geen gevolg gegeven. Integendeel, de minister van Oorlog, A.Q.H. Dijkhoorn, aan wie de taak toeviel haar te bellen, kreeg 'een snauw'.⁸ Beschermd door 140 militairen verliet de bijna zestigjarige koningin op 13 mei om tien uur 's ochtends paleis Noordeinde; zij was zeer geëmotioneerd. In Hoek van Holland ging ze aan boord van een Engels marineschip, naar ze dacht richting Zeeuws-Vlaanderen, omdat daar door Nederlandse soldaten nog werd gevochten. Onderweg echter bleek dat niet alleen te gevaarlijk maar ook zinloos. Zodoende werd ook de vorstin, in reddingsvest gestoken, overgebracht naar Engeland. De leden van het kabinet, voor zover niet al in Londen, volgden haar binnen een etmaal.

Van de trein gehaald op het verduisterde Liverpool Station door Juliana, Bernhard en de Engelse koning George, sloiep Wilhelmina maandagnacht 13 mei op Buckingham Palace, waar ze enige tijd zou blijven. In een koninklijke proclamatie, opgesteld met minister van Buitenlandse Zaken mr. E.N. van Kleffens, liet ze de Nederlandse bevolking op 14 mei weten dat de regering als Regering niet capituleerde. Het ferme stuk eindigde met de woorden: 'Doet allen wat U mogelijk is in 's Lands welbegrepen belang. Wij doen het Onze. Leve het Vaderland.'⁹ In een tweede proclamatie werd de wereld uitgelegd dat de Nederlandse regering was vertrokken met het doel de strijd vanuit Engeland voort te zetten; haar besluit, liet Wilhelmina weten, was gepaard gegaan aan een 'smartelijke zielestrijd'. Dezelfde dag werd Rotterdam gebombardeerd. Kijkend vanuit zijn raam zag de Engelse koning op 15 mei de ferme gestalte van deze in zijn ogen 'opmerkelijke en wonderbaarlijk moedige vrouw', terwijl zij op zijn terras zat te vergaderen met haar ministers.¹⁰

Voor Wilhelmina als vorstin zouden de bezettingsjaren, hoe zwaar en tragisch ook, haar *finest hour* vormen. In deze periode kon ze haar standvastigheid bewijzen. Door de nazi's en hun Nederlandse handlangers werd het vertrek van koningshuis en kabinet prompt uitgebuit door dit aan de kaak te stellen als een lafhartige vlucht. Ook een flink deel van de niet-Duitsgezinde bevolking reageerde in eerste instantie geschokt of negatief. De voormalige premier H. Colijn noemde het een smadelijke vlucht. Later werd haar beslissing meer begrepen en gewaardeerd, vooral dankzij haar strijdbare toespraken via Radio Oranje. Achteraf valt te constateren dat ze geen beter besluit had kunnen nemen. Hoewel in ballingschap, bleef de regering in vrijheid en kon zij zich vanuit Londen als geallieerde bondgenoot tegen de

nazi's verzetten; van wezenlijk belang voor de geallieerde oorlogvoering was dat de Nederlandse vloot de wereldzeeën bleef bevaren. Niettemin had het vertrek van koningshuis en regering tot gevolg dat het centraal gezag ontredderd achterbleef. Zonder politieke leiding bleken de ambtenaren onvoldoende bij machte om rampen af te wenden. De Nederlandse staat heeft mede daardoor in de Tweede Wereldoorlog dramatisch gefaald in de bescherming van zijn joodse burgers.¹¹

In het eerste van een drietal vertrouwelijke gesprekken dat De Jong in 1956 met haar had, onthulde de koningin dat ze die afschuwelijke pinkstermaandag liefst naar de Grebbe was gegaan om 'daar de dood te zoeken'. Nadat ze de monarchie in de persoon van haar dochter had veiliggesteld, had zij, zoals ze dat als meisje voor zich had gezien, 'het lot van de krijgsman' willen delen,¹² maar de linie was onbereikbaar geweest. 'Overal waren parachutisten' en hoe dan ook moest worden voorkomen dat zij in handen viel van de nazi's; dan had ze immers niets meer kunnen betekenen. Liever dood dan marionet van de antichrist. Dat zowel blijven als weggaan als oneervol zou worden gezien, had de koningin zich terdege gerealiseerd.¹³

'In de zon tussen de bloemen'

Wilhelmina had willen sneuvelen, Bernhard had willen vechten; als Juliana zichzelf ook een bepaalde oorlogsrol had toegedacht, is die onbekend gebleven. In de talrijke verslagen die er over deze hectische eerste oorlogsdagen bestaan, ontbreekt een beeld van hoe zij de gebeurtenissen onderging. Als draagster van de toekomst van de dynastie was Juliana in die eerste oorlogsdagen steeds degene over wie wérd beslist. Als denkend, fantaserend en handelend

persoon is zij in de rapportages steeds de grote afwezige. Hoe ervoer zij het plotse afscheid van haar huis, haar comfortabele bestaan, haar zekerheden? Hoe onderging zij de gevaren?

Juliana verhuisde met haar gezelschap na enkele dagen in Londen naar het landhuis Lydney Park in Gloucestershire in Zuidwest-Engeland, in de buurt van Bristol, dat zij huurde van de adellijke familie Bledisloe. In die fraaie landelijke omgeving, die beroemd is om zijn magnolia's en wilde narcissen, vond zij op 18 mei – zes dagen na de haastige aftocht – de gelegenheid om een brief te schrijven aan haar oude vriendin Clara de Brauw in Indië.¹⁴ Dankzij die brief, bij mijn weten het enige egodocument van Juliana waarover we uit deze vroegste episode van de oorlog beschikken, komen wij eindelijk iets aan de weet over haar gemoedstoestand. Die lijkt gelijkmatig te zijn geweest. De brief is opmerkelijk zorgeloos van toon. Hoewel haar Joop-ter-Heulse joligheid al sedert de geboorte van Beatrix uit haar brieven was verdwenen, hanteerde Juliana nog wel een losse, meisjesachtige stijl: geen verslag van dag tot dag, maar een spontaan gesprek van de hak op de tak. Dat ze regelmatig 'wij' schreef, suggereert dat ze de beslissingen over hun vertrek ervoer als gezamenlijk genomen.

Volgens een bijna terloopse observatie van Van Kleffens gaf de prinses 'in deze uren van beproeving' blijk van 'grote kalmte en moed'.¹⁵ Of het moed is, waarvan we hier getuige zijn, is op grond van deze ene brief moeilijk vast te stellen. In elk geval is er geen spoor te bekennen van dramatiek en evenmin van het intense lijden dat het verlaten van het vaderland teweegbracht bij haar moeder. Juliana's onbezorgdheid roept vragen op. Drong het allemaal nog niet door? Zag zij het gedwongen vertrek als een welkom avontuur? Was ze opgelucht dat aan het nutteloos afwachten een einde was gekomen?

Zeker is dat de aanwezigheid van de kleintjes haar afleiding en steun bood: ‘De kinderen zijn, voor ons persoonlijk, weer een uitkomst, zij vinden alles een pretje, al die reizen en versch. omgevingen, en zijn doddig. Ik heb de kiekjes van de jouwe mee in mijn tas!’ schreef ze Clara. Eenzelfde beeld komt naar voren uit een brief van begin september aan de archeologe Emilie Haspels, in 1928 leidster bij de eerste ‘Aardhuisconferentie’. Haspels verbleef voor opgravingen in Turkije toen de Duitsers Nederland binnenvielen en durfde niet meer terug te keren. Aan haar schreef Juliana hoe fijn het was geweest dat Trix het luchtalarm als een spelletje had opgevat en verlangend had gevraagd: ‘Mammie, mammie, wanneer komt de muziek nou weer?’¹⁶

Haar verblijfplaats beschreef de prinses, ongetwijfeld uit overwegingen van veiligheid, aan Clara als: ‘Ergens in Engeland, in de zon tussen de bloemen’. Het was als vanouds een hartelijke brief: ‘Dag liefje, met geweldig stijve omhelzingen’. Ondanks de ingrijpende belevenissen die ze net achter de rug had en haar onzekere toekomst ging Juliana’s aandacht uit naar de ongerustheid waarin ze besepte dat haar vriendin verkeerde over haar familie in Nederland.

‘Mijn lieve Clara, ik heb zo’n behoefte je te schrijven ook al kan ik je geen berichten over je familie geven behalve dat je ouders & Ariane het goed maakten nog op 12 Mei, toen ik A. nog sprak (..).’

Dat Juliana net zomin als de meeste anderen besepte wat de oorlog zou gaan betekenen voor de Nederlandse bevolking blijkt wel uit haar naïeve geruststelling dat er geen reden was ‘om aan te nemen, dat ’t de burgerbevolking hoofd voor hoofd slecht zou gaan, als ze zich “koest” houden’.

Overstuur van haar situatie leek ze geenszins, integendeel, net als haar moeder was ze kennelijk gepreoccupeerd

met het doel niet te worden gegijzeld of gevangengenomen: 'Ik vind het zo heerlijk dat we Hitler verlakt hebben & ontvlucht zijn. Het had nog wel voeten in de aarde. (..) Mijn man is een paar dagen naar de buurt v.d. oorlog toe maar daar maak ik me niet ongerust over.'

Ze ging er niet van uit binnen afzienbare termijn terug te keren: 'Groet alle aardige mensen van me, & als er ooit kans is, stuur dit relaas dan aan Ariane wil je? en zeg haar dat ze al mijn kleren aan arme Nederlanders cadeau geeft s.v.p. Maar wij hebben afgerekend met de mogelijkheid, voorlopig met iemand in Ned. in contact te kunnen komen, het zij dan na weken via 't Rode Kruis.'

Over het meemaken van het luchtalarm en de geluiden van explosies, rapporteerde ze feitelijk (en in het meer afstandelijke 'je'): 'Aan alle soort explosies raak je zo gewend, de eerste dag al maak je grapjes over de luchtalarmen (en het waren er wat!) je kampeerde in bomvrije onderkomens; je leeft in een soort ontzetting, maar heel kalm word je, je denkt alleen aan concrete noodzakelijkheden & kunt je warentempel geen sikkepitje sentiment permitteren. Maar of 't nu werkelijk allemaal zo is, en wat de consequenties zijn, daar kun je heus niet meer dan een paar zakelijke gedachten aan wagen. – Alle verhalen zul je in versterkte kleuren & geuren uit de vrije Indische pers hebben kunnen halen.'

Optimistisch was Juliana over de strijdwil in Nederland en elders: 'De Nederlanders waren en zijn geweldig in de oorlog – zoiets van fel en verbeterden het hele volk als één man. In Indië moet de stemming net zoiets zijn, hoor ik. De Engelsen zijn ontzaglijk gastvrij voor ons allen. (..) Je hebt nooit zo schouder aan schouder gestaan met je medemens in je vaste wil tot overwinning en in al je leed.'

Ondanks haar confrontatie met de harde werkelijkheid van politiek, macht en geweld, bleef Juliana het wereldge-

beuren bezien vanuit een andere realiteit: 'De oorlog kan ik alleen religieus beschouwen & als misschien een noodzaak om een bedorven wereld grondig anders te maken. Gek dat alle helderzienden, ook in Engeland, hadden gezegd dat wij er niet in zouden komen. Maar nu gaat dan de wereld heel anders worden & de ziekelijke gangstermentaliteit & alle andere rommel gaat (..) naar de bl..'

Dat Juliana in deze passage van *ik* sprak en niet van *wij* was terecht. Bernhard lijkt bij de oorlog geen religieuze associaties te hebben gehad, Wilhelmina daarentegen des te meer. Die waren echter compleet anders van aard dan die waaraan haar dochter in deze brief uiting gaf. Niks helderzienden, niks bedorven wereld naar de bliksem. Wilhelmina zag de oorlog als in essentie een strijd 'tussen het goede en het kwade, (..) tussen God en ons geweten enerzijds en anderzijds de duistere machten, die in deze wereld hoogtij vieren'.

Zo formuleerde zij het in de speech waarmee zij op 28 juli 1940 de uitzendingen van Radio Oranje opende.¹⁷ Met God aan zijn zijde streed Nederland tegen het kwaad der goddeloosheid. Op die tweedeling berustte het ongebroken vertrouwen van de koningin in de eindoverwinning, maar van een dergelijke visie op de oorlog was half mei in Juliana's brief nog weinig te vinden.

'Aardige gastheren'

Het Duitse leger maakte in de maanden mei en juni een razendsnelle opmars. Op 28 mei gaf koning Leopold III als bevelhebber van het Belgische leger zich over; hij zou de rest van de oorlog in een eerloze positie in Duitse gevangenschap doorbrengen. In de eerste dagen van juni werd het omsingelde Engelse expeditieleger uit Duinkerken naar

Engeland geëvacueerd – de befaamde tocht van de duizenden bootjes. Op 5 juni hield premier Winston Churchill in het Lagerhuis zijn kippenvol opwekkende redevoering: *We shall fight on the beaches, we shall fight on the landing grounds, we shall fight in the fields and in the streets, we shall fight in the hills; we shall never surrender.*¹⁸ Op 14 juni viel Parijs.

Meteen toen de Duitse troepen op 23 mei Het Kanaal hadden bereikt en de vrees groeide dat zij zouden oversteken, had De Vos van Steenwijk de regering laten weten dat Gloucestershire een perfecte landingsplaats bood voor vliegtuigen en parachutisten. De anderhalve ongewapende politiemann die het leven van de Nederlandse kroonprinses moest beschermen, zou machteloos staan. Wilhelmina verordonneerde hierop prompt dat Juliana zo spoedig mogelijk naar veiliger oorden diende te vertrekken, hoe verschrikkelijk zij het ook vond te moeten scheiden van haar dochter en kleindochters. Zelf zou ze met Bernhard in Londen blijven, de plek van waaruit het westerse front tegen nazi-Duitsland werd geleid. Het was deze beslissing die Juliana voor het eerst tot tranen bracht, al hield Bernhard haar voor dat ze in Canada zou kunnen skiën, haar favoriete sport.¹⁹

In een rede tot haar ‘landgenoten’, uitgezonden via Radio Ottawa en Radio Oranje op de eerste Koninginnedag onder Duitse bezetting, 31 augustus 1940, noemde Juliana haar verblijf in Canada inderdaad een beslissing van haar moeder: ‘Toen Haar duidelijk was geworden dat de strijd voor Recht en Vrijheid alleen nog op vreemde bodem kon worden voortgezet, heeft Zij direct, zonder aarzelen, het besluit daartoe genomen. Haar natuurlijk verlangen, als Oranje, bij haar geliefd volk te blijven, haar innige verknochtheid aan de vaderlandse bodem, de zekere wetenschap dat haar on-

verwacht vertrek door grote gedeelten van ons volk niet dadelijk begrepen, en door de vijand als dankbaar onderwerp voor laster aangegrepen zou worden – geen dezer dingen heeft Haar ook maar een ogenblik aan het weifelen gebracht. Met diezelfde onwankelbare wilskracht en volkomen onzelfzuchtige plichtsbetrachting heeft Zij zich daarna in het Landsbelang één van de weinige vreugden ontzegd, die Haar in de vreemde nog was overgebleven: het gezelschap van haar dierbaren. *Want het is op haar uitdrukkelijke wens geweest, dat ik mij met onze kinderen naar Canada heb begeven.*²⁰ (curs. JW)

Dat Wilhelmina gebukt ging onder de scheiding blijkt wel uit haar hartenkreet kort na Juliana's aankomst in Canada: 'Ik verlang ontembaar en onrembaar naar jou, mijn lieveling; ik hoop op veel lafenis door brieven.'²¹ Die kreeg ze.

Behalve door de veilige afstand werd de keuze voor Canada ook ingegeven door de gedachte dat Juliana in een niet-neutraal land 'de koninklijke macht' zou kunnen uitoefenen in het geval dat Wilhelmina 'kwam te vallen.'²² Canada was (en is) een *dominion* – een zelfstandig geregeerd onderdeel van het Britse Gemenebest, waar de Engelse koning, het staatshoofd, werd vertegenwoordigd door een gouverneur-generaal. Het kwam dan ook goed uit dat de echtgenoot van 'aunt' Alice net in die functie was benoemd.

Her Royal Highness Princess Alice, Countess of Athlone (1883-1981), 'Aunt Alice', was geen echte tante van Juliana, al noemde ze haar wel zo. Zij was de dochter van een zuster van Emma, Helena van Waldeck-Pyrmont, die was gehuwd met de jongste zoon van koningin Victoria. Zij was dus een kleindochter van de Engelse koningin en een volle nicht en leeftijdgenote van Wilhelmina. Hoewel feitelijk een achternicht, vervulde ze tegenover Juliana de functie van tante.